

आकाशवाणी आणि मी

- श्री. जयंत नारळीकर

(आयुका) आन्तर्विद्यापीठीय केंद्र, आंतरराष्ट्रीय ख्यातीचे खगोलवैज्ञानिक, मराठीमधून विज्ञानप्रसाराचे कार्य करणारे वैज्ञानिक लेखक. 'आयुका' च्या उभारणीत त्यांचा महत्त्वाचा वाटा आहे आणि निवृत्तीपर्यंत त्याच संस्थेचे ते संचालक राहिले.

'लहानपणी मला शास्त्रीय संगीताची प्रथम ओळख झाली ती आकाशवाणीच्या कार्यक्रमांमधून. पं. ओंकारनाथ ठाकूर, विनायकराव पटवर्धन इ. पासून आजच्या राजम्पर्यंत भारतीय संगीत देशाच्या कानाकोपऱ्यापर्यंत पोचविण्याची कामगिरी आकाशवाणीने केली.'

माझा आकाशवाणीशी संबंध अगदी लहानपणापासूनचा! थोडे - फार कळायला लागले तेव्हा दुसरे महायुद्ध चालू होते. आमच्या घरी जनरल इलेक्ट्रिकचा उत्तमपैकी रेडिओ सेट होता. वडील बातम्या ऐकून त्यातले मला कळेल तेवढे सांगायचे. आज हिटलरने अमुक ठिकाणी बॉम्ब टाकले... मुसोलिनीचे सैन्य कुठे घुसले... ब्रिटिश टँकांचे पराक्रम वगैरे वगैरे. रेडिओतून बातम्यांव्यतिरिक्त 'पार्श्वनाद' ही पुष्कळ असायचा. त्यामुळे मी व माझा धाकटा भाऊ कल्पना करायचो की, जेथून बातम्या सांगितल्या जात आहेत तेथेच घमासान युद्ध चालू आहे. त्याचे हे आवाज आहेत!

पुढे युद्ध संपले व माझ्या दृष्टीने रेडिओचे महत्त्व क्रिकेट कॉमेंटरीमुळे वेगळ्या दिशेने वाढले. त्यावेळी माझे मोरूमामा गणित शिकायला आमच्या घरी होते. (पुढे ते 'इन्स्टिट्यूट ऑफ सायन्स' मध्ये गणिताचे प्राध्यापक आणि काही वर्षे संचालक होते.) ते आकाशवाणीचे खरे भक्त. क्रिकेट कॉमेंटरी ते मराठी बातम्यांसाठी (गोपाळ ठकार यांनी सांगितलेल्या!) रेडिओचा वापर तेच करीत. इंग्लंड - ऑस्ट्रेलिया कॉरोनेझन टेस्ट सीरीजमध्ये कॉमेंटरी रात्री उशिरापर्यंत येत असे. मी तर रात्री ९ ला झोपी जाई. समजा, त्यावेळी इंग्लंडचा स्कोअर २ बाद ६० होता. दोन तासांनी (दिवसाअखेर) काय स्कोअर होईल? मोरूमामा सांगत, "तू झोप, मी ऐकून फळ्यावर लिहून ठेवीन". मी झोपून उठल्यावर लगबगीने फळा पाही. मोरूमामांनी एक नव्हे, दोन स्कोअर लिहून ठेवलेले

असत! इंग्लंड ६ बाद १०५ किंवा २ बाद १४०. ते मला साळसूदपणे सांगत "ह्यापैकी एक खरा स्कोअर आहे."

पण क्रिकेट आणि रेडिओ हे समीकरण पुष्कळ वर्षे मनात राहिले. भारतातून महाराजकुमार विजयानगरम् (विज्जी) व बेरी सर्वाधिकारी तर पुढे इंग्लंडला गेल्यावर जॉन आलॉट व ब्रायन जॉन्स्टन यांनी रेडिओ हे माध्यम क्रिकेटची गीता सांगायला किती सफाईदारपणे वापरता येते हे दाखवले. रेडिओ कॉमेंटरीत प्रत्यक्ष दिसत नसल्याने सांगणाऱ्याच्या वर्णनावरून आपण जे घटनाचित्र मनात तयार करतो ते पुष्कळदा टी.व्ही वरील प्रत्यक्षदर्शनापेक्षा अधिक रंजक असू शकते.

पण रेडिओच्या आणखी मिती आहेत! सकाळी जाग येताना बिस्मिल्ला खानच्या शहनाईचे सुरेल सूर एरव्ही कोण सादर करणार? लहानपणी मला शास्त्रीय संगीताची प्रथम ओळख झाली ती आकाशवाणीच्या कार्यक्रमातून. पुढे 'व्यासमामा' (पं. नारायणराव व्यास) घरी पाहुणे म्हणून आले तेव्हा वडिलांनी ओळख करून दिली की, 'रेडिओवर गाणे म्हणणारे ते हेच!'

पं. ओंकारनाथ ठाकूर, विनायकराव पटवर्धन इत्यादींपासून आजच्या राजम्पर्यंत भारतीय संगीत देशाच्या कानाकोपऱ्यापर्यंत पोचविण्याची कामगिरी आकाशवाणीने केली आहे आणि शास्त्रीय संगीतच नव्हे, तर नाट्यसंगीत व सिनेमासंगीत यांनापण ह्या माध्यमाने हातभार लावला आहे.

रेडिओस्पीकरपुढे श्रोता म्हणून बसण्यापासून

आकाशवाणी, पुणे

रेडिओमाईकच्या मागे वक्ता म्हणून जायला मी सुरुवात केली ती १९६०-७० च्या दशकात. त्यावेळी माझे वास्तव्य इंग्लंडमध्ये केंब्रिज विद्यापीठात होते. मधूनमधून भारतात संशोधन - व्याख्यान आदीसाठी दौरे असायचे, तेव्हा मी पुष्कळदा आकाशवाणीच्या जाळ्यात अडकलो आहे. इंग्रजी, हिंदी व मराठी ह्या तीन भाषांतून विज्ञान जनसामान्यांपर्यंत पोचवण्यास मला आकाशवाणीची पुष्कळवेळा मदत झाली आहे.

पुण्यात स्थायिक झाल्यावर आकाशवाणीशी रांबंध चालू राहिला. इथे एक नवा उपक्रम मी पाहिला, तो नक्षत्रदर्शनाचा. स्वतःच्या इमारतीच्या छतावर जाऊन श्रोत्यांनी ट्रांझिस्टरवर ऐकायचे. एक खगोलप्रेमी अशाच एका छतावरून कुठले नक्षत्र कुठे पहावे ते सांगतो. त्याप्रमाणे श्रोत्यांनी वेगवेगळ्या दिशांना दिसणाऱ्या ताऱ्यांची ओळख करून घ्यावी.

आकाशवाणीत कार्यक्रमाचे ध्वनिमुद्रण करायला विविध क्षेत्रातले मान्यवर, साहित्यिक, संगीतकार इत्यादी मला स्टुडिओच्या आतबाहेर पहायला मिळाले. एकदा चितळेबंधूपैकी रघुनाथराव चितळे आपण बाकरवडी बाजारात कशी आणली याचे आत्मनिवदेन करीत असताना ते रेकॉर्डिंग रूममधून ऐकण्याचा मौका मिळाला.

आकाशवाणीकडून शिकण्यासारखे आहे ते म्हणजे बोलताना वेळेचे भान ठेवणे. एका मिनिटात शंभर शब्द बोलले जातात. त्यांत पुष्कळ काही सांगता येते. एरव्ही 'दोन शब्द' बोलायला उभे राहिलेले वाचाबहादुर तुम्हाला पुष्कळ वेळ 'बोअर' करतील; पण आकाशवाणीचा उंबरा ओलांडला की त्यांना वेळेचे बंधन पाळावेच लागते. माझ्या मते आकाशवाणीचे हे सर्वात मोठे योगदान आहे.

•••

श्री. जयंत नारळीकर